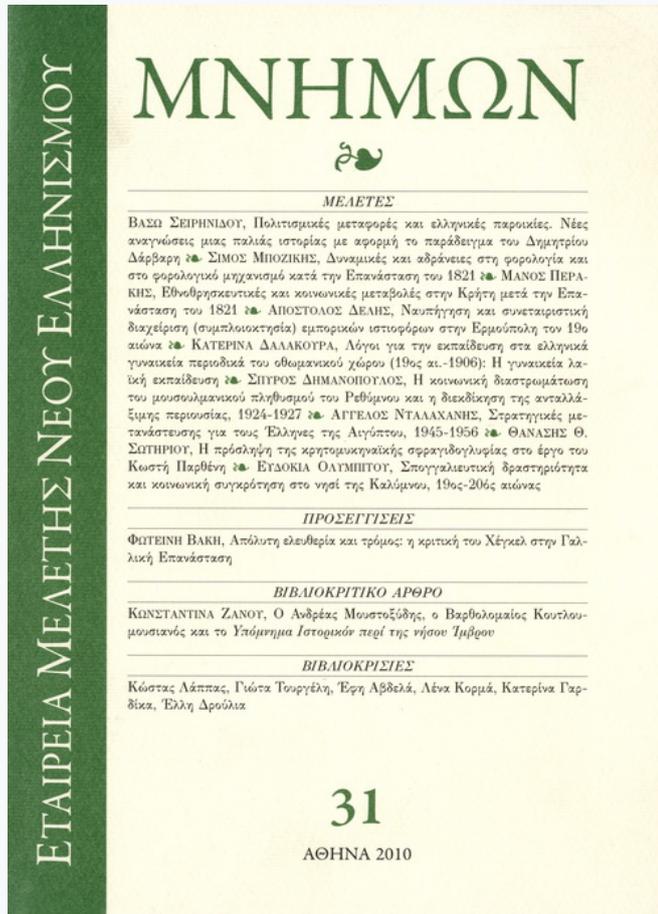

Μνήμων

Τόμ. 31 (2010)

Ελένη Ιωαννίδου (επιμ.), **Η μεταμόρφωση της Θεσσαλονίκης. Η εγκατάσταση των προσφύγων στην πόλη (1920-1940). Πρακτικά Ημερίδας, Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού Δήμου Καλαμαριάς, Θεσσαλονίκη 2010**

Λένα Κορμά

doi: [10.12681/mnimon.36](https://doi.org/10.12681/mnimon.36)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κορμά Λ. (2012). Ελένη Ιωαννίδου (επιμ.), **Η μεταμόρφωση της Θεσσαλονίκης. Η εγκατάσταση των προσφύγων στην πόλη (1920-1940). Πρακτικά Ημερίδας, Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού Δήμου Καλαμαριάς, Θεσσαλονίκη 2010. *Μνήμων*, 31, 324-327. <https://doi.org/10.12681/mnimon.36>**

για τη μεταπολεμική περίοδο, εκείνη που δεν αρκείται να ταυτίζει την περίοδο αυτή με το θρίαμβο των μικροαστών ή με τα «πέτρινα χρόνια». Έρχεται να προσδώσει βάθος και πολυπλοκότητα σε ζητήματα που αντιμετωπίστηκαν για καιρό ως αυτονόητα και δεδομένα.

Και τα δύο βιβλία, το καθένα με τον τρόπο, τις αρετές και τις επιλογές του, συνιστούν χωρίς αμφιβολία σημαντικές συμβολές στην ελληνική κοινωνική ιστορία, αλλά και γενικότερα στην ιστορία της περιόδου που μελετούν, του μεσοπολέμου ή των μεταπολεμικών δεκαετιών. Από την άποψη αυτή η ταυτόχρονη έκδοσή τους είναι ευτυχής σύμπτωση καθώς γεννά την προσδοκία ότι η ιστορία της εργασίας αυτονομείται, ενηλικιώνεται στη χώρα μας. Έχουμε πολλά να μάθουμε ακόμη για την εργασία στην Ελλάδα ως συνιστώσα του κοινωνικού, τις σημασίες της, τους τρόπους με τους οποίους συνδέεται με τις άλ-

λες όψεις της ζωής των ανθρώπων και οργανώνει το πώς αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους και τις σχέσεις τους με τον κόσμο, πώς διαμορφώνουν τις πρακτικές τους και τη δράση τους. Παρά τη κρίση στην οποία βρίσκεται σήμερα διεθνώς, η ιστορία της εργασίας παραμένει σημαντική ιστορική θεματική, παράγοντας καθοριστικός για την καθημερινή ζωή των ανθρώπων σε κάθε εποχή. Προσφέρει μια πλούσια διόδο στην ιστορία, αφετηρία για να μελετήσει κανείς τους ανθρώπους στο παρελθόν, να θέσει νέα και ευφάνταστα ερωτήματα, να αμφισβητήσει παρωχημένες βεβαιότητες. Τα βιβλία της Λήδας Παπαστεφανάκη και της Δήμητρας Λαμπροπούλου θα είναι στο εξής αναγκαστικές αναφορές σε κάθε επόμενη ιστορική διερεύνηση της εργασίας στην Ελλάδα. Μακάρι τέτοια βιβλία να βγαίνουν συχνότερα.

ΕΦΗ ΑΒΔΕΛΑ

Ελένη Ιωαννίδου (επιμ.), *Η μεταμόρφωση της Θεσσαλονίκης. Η εγκατάσταση των προσφύγων στην πόλη (1920-1940). Πρακτικά Ημερίδας*, Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού Δήμου Καλαμαριάς, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2010, 206 σ.

Το ζήτημα της εγκατάστασης στη Θεσσαλονίκη των προσφύγων από τη Μικρά Ασία, την Ανατολική Θράκη και τον Πόντο κατά την περίοδο 1920-1940 αποτέλεσε το αντικείμενο ημερίδας που οργάνωσαν από κοινού στις 17 Μαΐου 2008 το Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού (Ι.Α.Π.Ε.) και οι Φίλοι των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (Α.Σ.Κ.Ι.). Την έκδοση των Πρακτικών αυτής της ημερίδας προλογίζουν εν συντομία ο Δήμαρχος Καλαμαριάς, ο Πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του Ι.Α.Π.Ε. και το Σωματείο «Οι Φίλοι των Α.Σ.Κ.Ι.». Ο τόμος, εκτός από την εισαγωγή της επιμελήτριας Ελένης Ιωαννίδου, περιλαμβάνει επτά άρθρα.

Το συλλογικό αυτό έργο εξετάζει μέσα από διεπιστημονική προσέγγιση και οπτική, πτυχές της έναξης των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη, όπως ο χώρος εγκατάστασης, η επαγγελματική ενασχόληση, η πολιτική συμπεριφορά και η συλλογική τους δράση. Τα κείμενα, όμως, δεν προσφέρουν μόνο μια ενδιαφέρουσα ιστορία της εγκατάστασης και της ενσωμάτωσης των προσφύγων. Επιπλέον, συμβάλλουν στο να κατανοήσουμε καλύτερα το πώς η έλευση μιας πληθυσμιακής ομάδας, όπως είναι αυτή των προσφύγων, αλλάζει την ευρύτερη μεσοπολεμική, αλλά και μεταπολεμική φυσιογνωμία της Θεσσαλονίκης. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για ζητήματα άρρηκτα συνυφασμένα με την εγκατάστα-

ση των προσφύγων σε ένα μεγάλο αστικό κέντρο, τα οποία προσεγγίζονται εδώ από μια όχι στατική, αλλά δυναμική οπτική.

Ας περάσουμε, λοιπόν, στα ίδια τα κείμενα, γραμμένα από πανεπιστημιακούς και ερευνητές, οι οποίοι προέρχονται από το χώρο της αρχιτεκτονικής, της ιστορίας, των οικονομικών και πολιτικών επιστημών. Στο άρθρο της η Αλέκα Καραδήμου-Γερόλυμπος, καθηγήτρια στο τμήμα αρχιτεκτόνων της Πολυτεχνικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, εξετάζει το πώς η ανάγκη στέγασης πολύ μεγάλου αριθμού προσφύγων συνέτεινε στην αδυναμία επιβολής ενός συνολικού προγράμματος σχεδιασμού των προσφυγικών οικισμών. Ενός σχεδιασμού, που θα εντασσόταν στο πλαίσιο μιας ευρύτερης πολεοδομικής πολιτικής, η οποία θα λάμβανε υπ' όψιν της τα νέα δεδομένα για το σχεδιασμό της νεοελληνικής πόλης, έτσι ώστε οι νέοι αυτοί οικισμοί να αποτελέσουν αναπόσπαστο και λειτουργικό κομμάτι του υπάρχοντος αστικού ιστού. Αντιστοίχως, η Βίλμα Χαστάογλου, επίσης καθηγήτρια στο τμήμα αρχιτεκτόνων του Α.Π.Θ., πραγματεύεται τις επιπτώσεις της εισροής και της επείγουσας στέγασης των προσφυγικών πληθυσμών στην αναδιαμόρφωση του χώρου της Θεσσαλονίκης και της μεταμόρφωσής της από μια εθνοτικά οργανωμένη σε μια κοινωνικά διαστρωματωμένη πόλη. Σύμφωνα με τη συγγραφέα, η ίδρυση τεσσάρων κατηγοριών συνοικισμών, με βάση τον φορέα δημιουργίας τους (Πρόνοια και Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων, οικοδομικοί συνεταιρισμοί, συνοικισμοί αυθαιρέτως και αυθορμητώς συγχροτημένοι, ιδιωτική πρωτοβουλία), είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός μωσαϊκού πολυάριθμων μικρών οικιστικών ενότητων, αποκομμένων από τον υπάρχοντα ιστό της πόλης. Η παράθεση αντιπροσωπευτικών χαρτών και φωτογραφιών, που προέρχονται από το προσωπικό αρχείο της συγγραφέως, κάνει ακόμα πιο κατανοητή για τον αναγνώστη τη μεταμόρφωση που υφίσταται

ο πολεοδομικός ιστός της πόλης μετά την εγκατάσταση των προσφύγων.

Στο πλαίσιο αυτό, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ιστορία του αυθαιρέτου συνοικισμού της Αγίας Φωτεινής, εκεί όπου βρίσκονται σήμερα οι εγκαταστάσεις του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου και της Διεθνούς Έκθεσης, συνοικισμού ο οποίος καταδαφίστηκε στα μεταπολεμικά χρόνια. Η ιστορικός Ελένη Ιωαννίδου, ερευνητρια στο Ι.Α.Π.Ε., προσφέρει με το κείμενο της μια εμπεριστατωμένη παρουσίαση της δημογραφικής και κοινωνικής εικόνας ενός συνοικισμού που έσβησε σταδιακά στη μνήμη των κατοίκων της πόλης. Δίνει ακόμα μια πτυχή της συλλογικής οργάνωσης και του αγώνα διεκδίκησης των καθημερινών μέσων διαβίωσης. Η Αγία Φωτεινή είναι ένα ενδεικτικό παράδειγμα εκμετάλλευσης της προσφυγικής ιδιότητας σχετικά με την ιδιοποίηση της γης, της ανάπτυξης των πελατειακών σχέσεων και της εμπλοκής ανταγωνιστικών συμφερόντων. Η περίπτωση όμως αυτή δεν αποτελεί μοναδικό φαινόμενο της Θεσσαλονίκης, αλλά μας

θυμίζει και την ανάλογη περίπτωση του Ασύρματου στην Αθήνα, χτισμένου στα όρια του περιφερειακού του Φιλοπάππου με τα Άνω Πετράλωνα¹. Λίγοι είναι εκείνοι που γνωρίζουν ότι επρόκειτο αρχικά για έναν αυθαίρετο συνοικισμό, με άλλες συνθήκες υγιεινής και διαβίωσης, που κατοικήθηκε κυρίως από πρόσφυγες από την Αττάλεια της Μικράς Ασίας.

Το κείμενο του Ευάγγελου Χεκίμογλου, ο οποίος προέρχεται από το χώρο των οικονομικών επιστημών, για τα αποτελέσματα μιας έρευνας σχετικά με την επιχειρηματική δραστηριότητα των προσφύγων, αν και σύντομο, επαναφέρει τη συζήτηση γύρω από την απουσία μιας εμπειριστατωμένης μελέτης για τα επαγγέλματα των προσφύγων. Αγνωστούμε, με άλλα λόγια, αν όλα τα επαγγέλματα που δήλωναν οι πρόσφυγες κατά την άφιξη τους στην Ελλάδα και εξασκούσαν εκ των υστέρων, είναι το αποτέλεσμα τυχαίας συγκυρίας σε σχέση με τη ζήτηση στην αγορά εργασίας ή μιας παράδοσης που άκμαζε στη χώρα καταγωγής τους.

Μερικά από τα ζητήματα που έχουν απασχολήσει την ελληνική ιστοριογραφία και έχουν αποτελέσει ενίοτε σημείο διαφωνιών σε ό,τι αφορά την έλευση και ενσωμάτωση των προσφύγων στον ελληνικό χώρο, σχετίζονται με τη συμβολή τους στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας και την αλλαγή του χαρακτήρα του εργατικού κινήματος, καθώς και με τον ιδεολογικό προσανατολισμό και την πολιτική τους ταυτότητα. Στοιχεία αυτής της ιδεολογικής συμπεριφοράς και «συμβίωσης» με άλλες εθνοτικές ομάδες της Θεσσαλονίκης παρουσιάζει ο Θεοδόσης Τσιρώνης, ιστορικός στο Πολιτιστικό Κέντρο Δήμου Θεσσαλονίκης, μέσα από τη συμμετοχή των προσφύγων σε εθνικιστικές οργανώσεις του Μεσοπολέμου. Ενδεικτική είναι η περίπτωση της Εθνικής Ενώσεως

«Η Ελλάς» (ΕΕΕ) που στράφηκε σε ένα διμέτωπο αγώνα εναντίων των Εβραίων και των κομμουνιστών και κατέληξε στην Κυρπύλη των εβραϊκών συνοικισμών του Κάμπελ στα τέλη Ιουνίου του 1931.

Με αφετηρία τη μορφή του εργατικού κινήματος πριν από την έλευση των προσφύγων και τις απεργιακές κινητοποιήσεις στη Θεσσαλονίκη κατά την περίοδο 1919-1936, ο ιστορικός Κώστας Φουντανόπουλος επιχειρεί πειστικά και κριτικά να σκιαγραφήσει τις μεταβολές που υφίσταται σταδιακά το εργατικό κίνημα στην Ελλάδα ως προς τον τρόπο διεκδίκησης των πολιτικών αιτημάτων και τον ιδεολογικό του χαρακτήρα. Ο συγγραφέας θεωρεί, σε αντίθεση με ό,τι υποστηρίζεται από ένα μέρος της ιστοριογραφίας, πως η έλευση των προσφύγων δεν επηρέασε τόσο τον βαθμό όσο τις μορφές της μαχητικότητας των εργατικών διεκδικήσεων. Παράλληλα, ο Δημοσθένης Δώδος, επίκουρος καθηγητής πολιτικών επιστημών στη Νομική Σχολή του Α.Π.Θ., ασχολείται με την πολιτική συμπεριφορά των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη κατά τις εκλογικές αναμετρήσεις του 1923, 1928 και 1932, παραθέτοντας αντίστοιχους αναλυτικούς πίνακες για τη δύναμη των κομμάτων κατά ενορία, με βάση τις διαθέσιμες πηγές. Η μαζική στήριξη του Βενιζέλου από τους πρόσφυγες της Θεσσαλονίκης, τάση η οποία έπαψε να παρατηρείται από τις εκλογές του 1932 και έπειτα, ενισχύει την εικόνα που έχουμε για την συμπεριφορά των προσφύγων ως εκλογικής δύναμης.

Ο συλλογικός αυτός τόμος δεν εγγράφεται μόνο στο πεδίο της τοπικής ιστορίας. Δεν πρόκειται για ένα έργο αφιερωμένο αποκλειστικά σε μια συγκεκριμένη περίοδο της ιστορίας της Θεσσαλονίκης. Αντιθέτως, προσφέρει το έναυσμα να ξανασκεφτούμε και να ξανασυζητήσουμε ζητήματα που σχετίζονται άμεσα με την ευρύτερη κοινωνική και πολιτική ιστορία της Ελλάδας του Μεσοπολέμου. Μπορεί, ενδεχομένως, τα κείμενα στο σύνολο τους να μην ανατρέπουν ή να μην διαφοροποι-

1. Μαρία Κελεμένη-Ντούρου, «Ασύρματος», *Αθηναϊκό Ημερολόγιο* (2005) 222-237.

ούν τη γνώση μας για την ιστορία των προσφύγων στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, αλλά συνθέτουν μια πολυεπίπεδη και ποικιλόμορφη εικόνα της ελληνικής μεσοπολεμικής κοινωνίας που πρέπει να επανεξεταστεί με νέα μεθοδολογικά εργαλεία και με βάση το υπάρχον πλούσιο πρωτογενές υλικό. Το γεγονός βέβαια αυτό δεν σημαίνει ότι απουσιάζουν αξιόλογες μελέτες για την εγκατάσταση των προσφύγων στη βόρεια Ελλάδα, όπως είναι χαρακτηριστικά ο πρόσφατος συλλογικός τόμος από την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών² και το βιβλίο της Έλσας Κοντογιώργη για την αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων στην Ελληνική Μακεδονία.³

2. Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης (επιμ.), *Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία. Από την τραγωδία στην εποποιία*, Αθήνα, Ε.Μ.Σ-Μίλητος, 2009.

3. Elisabeth Kontogiorgi, *Population exchange in Greek Makedonia. The Rural Settlement on Refugees, 1922-1930*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 2006.

Βασιλική Θεοδώρου – Δέσποινα Καρακατσάνη, «Υγιεινής παραγγέλματα»: ιατρική επίβλεψη και κοινωνική πρόνοια για το παιδί τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, Αθήνα, εκδόσεις Διόνισος, 2010, 543 σ.

Όταν οι δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες υιοθέτησαν την αρχή της καθολικής εκπαίδευσης των πολιτών τους στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, οι σκόπιμες αλλά και οι παράπλευρες συνέπειες της εφαρμογής αυτής της αρχής αποδείχθηκαν καταλυτικές. Ανάμεσα στα άλλα διαμόρφωσαν νέες σχέσεις μεταξύ γενεών, επανακαθόρισαν το ρόλο του κράτους απέναντι στον πολίτη, την ίδια την έννοια της κοινωνικής πολιτικής, διέγραψαν νέους όρους κοινωνικής κινητικότητας, πολιτικής συμμετοχής και συμμετοχής στην αγορά εργασίας. Με τη δυναμική ενός δοκιμασμένου προτύπου άλλαξαν τους όρους

Το ζήτημα όμως των προσφύγων του 1922 εν γένει δεν είναι παρωχημένο ούτε εξαντλημένο από την ελληνική ιστοριογραφία. Απεναντίας, το έργο που παρουσιάζουμε αναδεικνύει όχι μόνο τα κενά και τις ελλείψεις που εξακολουθούν να υπάρχουν σχεδόν ενενήντα χρόνια μετά, αλλά και την ανάγκη αντίστοιχων μελετών για άλλους χώρους υποδοχής προσφύγων. Από τα προτερήματα του βιβλίου είναι η συγκροτημένη δομή και η μεστή του γλώσσα, αλλά κυρίως η συγκριτική χρήση πολλών και διαφορετικών μεταξύ τους πηγών (φύλλα *Εφημερίδας της Κυβερνήσεως*, διατάγματα και εγκύκλιοι, υλικό από αρχαικούς φορείς και ιδιωτικές συλλογές, προφορικές συνεντεύξεις, ημερήσιος και περιοδικός τύπος) σε συνδυασμό με την απαραίτητη βιβλιογραφία. Αναμφισβήτητα, το έργο αυτό έρχεται να συμπληρώσει και να εμπλουτίσει την εικόνα της κοινωνικής ιστορίας των προσφύγων στη νέα τους πατρίδα.

ΛΕΝΑ ΚΟΡΜΑ

αυτούς τόσο στις βιομηχανικές κοινωνίες όσο και στις συναλλασσόμενες με αυτές κοινωνίες της λεγόμενης περιφέρειας. Έτσι, όσο και αν η αρχή της καθολικής εκπαίδευσης και η εφαρμογή της καθορίστηκαν από ευρύτερες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες, οι παλιές «συνέχειες» με τη σειρά τους θα υφίσταντο τη διαβρωτική τους επίδραση.

Στο επίκεντρο των αλλαγών αυτών βρίσκονταν η διαμόρφωση του νέου πολίτη, η πράξη της (διά)πλασης του κατά τις ανάγκες της κοινωνίας και οι αντιλήψεις και επιταγές για την εξυγίανση του εθνικού βιολογικού αποθέματος. Στο νεότερο